

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 2 (P2)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2012

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 80

Memorandamu leyi yi na 15 wa tipheji.

XIYENGE XA A: VUTLHOKOVETSERI**A1: SWITLHOKOVETSELO SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 1: XITSALWANA****N'wini wanga – M Malungana****3 Ndzi hlangana na mitlhamu leyi rhiyiweke**

Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'mitlhamu' leri vulaka switirhisiwa swo rhiya no phasa swinyenyana na swiharhi enhoveni. U hlamusela leswaku u hlangana na miringo leyi n'wi vangelaka ku dyoha a nga tiyimiselangi. Miringo leyi yi tshama yi rindzele yena.√√

6 Vito ra wena ri dzimile timitsu embilwini ya mina

Mutlhokovetseri u tirhisa nsinya wa riendli 'dzimile' na riviti 'timitsu' ku kombisa leswaku i khale a amukerile rito ra Xikwembu, naswona u rhandza Xikwembu swinene, a nga xi rivali. Swi fana na nchumu lowu ku nga khale wu dzime timitsu emisaveni, timitsu ta wona ti entile lero a swi olovi ku wu simula.√√

11 Ndzi phule ephungulweni Tatana

Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'phula' leri vulaka ku susa nchumu wo karhi endzilweni. U tirhisa na rito 'phungulweni' leri vulaka laha ku swekiwaka mati lama nga na murhi na maribye loko munhu a vabya kutani a pfariwa hi mikumba leswaku a orhela a ta hola mavabyi lawa a nga na wona. Hambiloko ndhawu leyi ku ri na ku hola emavabyini, ku va ku hisa swinene. Hi ntila lowu mutlhokovetseri u kombela Xikwembu leswaku xi n'wi pfuna ku huma emaxangwini kumbe eku tikeriweni loku a nga na kona.√√

15 I Sathana xi nga na mavondzo

Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'mavondzo' leri vulaka ku va munhu un'wana a nga naveleleli van'wana swa kahle, loko van'wana va humelela evuton'wini a nga tsaki, kutani mutlhokovetseri u hlamusela leswaku hinkwaswo leswi a swi endlaka swo biha u swi endla hikwalaho ka vanhu lava nga na timbilu to biha va nga n'wi naveleriki leswinene.√√

17 Ndzi ricece ra wena

Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'ricece' leri vulaka n'wana loyi a ha ku velekiwaka a nga kotiki ku tiendlela nchumu, loyi a faneleke ku dyondzisiwa swo tala evuton'wini. Hindlela leyi mutlhokovetseri u hlamusela leswaku na yena i n'wana wa Xikwembu, kutani xi fanele xi n'wi lehisela mbilu loko a ri karhi a hanya. Wa amukela ku dyoha ka yena.√√

MAAVELO YA TIMARAKA: TIMARAKA TIMBIRHI EKA MITILA LEYI BOXIWEKE**[10]****KUMBE**

XIVUTISO XA 2: XIKAMBELANTWISISO**Vukati i mbilu – JM Magaisa**

- 2.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi wanuna loyi a nga tirhiki, a yengiwaka hi ku famba a nwa byalwa. A nga hlayisi muti wa yena. Vana va yena va famba va yivela vanhu. Nsati wa yena u tsandzeka no tlhelela eka rikwavo hikuva tata wa yena u dyile xuma.√√ (2)
- 2.2 'Nsati na vana va hanya hi rikoko ra xilondza'.√√/Ntila wa 4.√√ (2)
- 2.3 Rito 'xiyila' ri vula nchumu kumbe xiendlo lexi xi nga pfumeleriwiki hi ndhavuko, kumbe lexi nga endliwiki erivaleni xi voniwa hi mani na mani. Eka xitlhokovetselo ri hlamusela leswaku vana va yena himpfhuka va velekiwa a va si tshama va dya xinkwa na kofi.√√ (2)
- 2.4 Swi kombisa ku soleka kumbe ku tsongahala ka swilo.√√/Swi tiyisisa/tshikelela leswaku vana lava va ondzile swinene hikwalaho ko pfumala swakudya na ku hlayisiwa.√√ (2)
- 2.5 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo ya yena leyi twalaka. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a tshika ku nwa byalwa, a famba a lava ntirho leswaku a ta hlayisa ndyangu wa yena hi mfanelo.√√ (2)

[10]**KUMBE****XIVUTISO XA 3: XIKAMBELANTWISISO****Jahamukhalabya – TA Ngope**

- 3.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi jaha leri ri nga tirhandziki, leri ri onhakeriweke hi vujaha na vumundzuku bya rona hi ku rhandza ngopfu byalwa. Swiendlo swa rona i swa vakhalabya kasi rona ra ha ri jaha.√√ (2)
- 3.2 'Kambe comela xi n'wi vukarha'.√√/Ntila wa 19.√√ (2)
- 3.3 Mutlhokovetseri u hlamusela leswaku ku saseka ka jaha leri ku herile.√√ (2)
- 3.4 Mutlhokovetseri u tirhisa xigego hi ndlela leyinene, ya ntikelo ku kombisa leswaku jaha leri a ri nga rhandzi ku hlamba/ a ri chava mati.√√ (2)
- 3.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka. Xikombiso: A swi fanelangi, byalwa bya hlakata naswona loko va nwa va nge endli migingiriko ya vona hinkwayo hi mfanelo.√√ (2)

[10]**KUMBE**

XIVUTISO XA 4: XIKAMBELANTWISISO**A swi tshamisekangi – MM Marhanele**

- 4.1 Xithhokovetselo lexi xi vulavula hi ku cinca ka swilo masiku lawa swi va hindlela leyi nga amukelekiki. Ku cinca loku ku va kona eka tindhawu to hambanahambana.√√ (2)
- 4.2 'Vaongori vo rhinyarhinya hi ku rhandza.'√√/Ntila wa 18.√√ (2)
- 4.3 Mutlhokovetseri u tirhisa ximonyo: 'mutivito' na ntlangiso wa marito: 'punyala-punyisiwa' ku komba hilaha vurhangeri bya tatana emutini byi nga ha riki na ntikelo hakona, tatana masiku lawa u landzelela swileriso leswi a nyikiwaka swona hi nsati wa yena.√√ (2)
- 4.4 Wu tiyisisa/tshikelela mhaka ya leswaku swilo swi cincile etikweni masiku lawa naswona swi cince hi ndlela leyi nga tsakisiki.√√/Wu pfuneta ku vumba vun'we bya xithhokovetselo.√√ (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka. Xikombiso: Varhangeri va fanele va tirha hi ku tshembeka no tlhela va hetisisa switshembiso leswi va tshembisaka lava va va hlawulaka.√√ (2)

[10]**NA****A2: SWITLHOKOVETSELO SWO KA SWI NGA RI SWA NDZAWULELO****XIVUTISO XA 5: XITSALWANA****N'wankumi – SJ Malungana na MT Babane**

- 7 Van'wana va vuriwa timbyana**
Mutlhokovetseri u tirhisa rito 'timbyana', ti nga swifuwo swa le kaya leswi nga hi pfunaka ku hlota na ku hi rindza. U hlamusela leswaku munhu loyi wo fuma a nga na mhaka na van'wana vanhu, u va tekela ehansi ku fana na timbyana leti tekeriwaka ehansi hi vinyi va tona endzhaku ka loko ti tirhisiwile ku rindza navusiku na ku hlota kambe emakumu ti nga khensiwi hi nchumu.√√
- 10 Wa rivala leswaku vukosi i mberha**
Mutlhokovetseri u tirhisa xivuriso ku hlamusela leswaku munhu loyi wo fuma, wo ka a nga ri na mhaka na van'wana vanhu, u tiphina a nga pfi a tsundzuka leswaku rifumu ra yena ri nga hela nkarhi wun'wana na wun'wana ku fana na mberha leyi helaka loko dyambu ri huma.√√
- 13 Mpahla ya manyunyu ya losa**
Mutlhokovetseri u tirhisa vumunhuhati ku hlamusela leswaku mufumi loyi u na swiambalo swo tala nakona swa xiyimo xa le henhla. U munhuhata mpahla hikuva a yi hanyi ku fana na vanhu.√√

- 18 Vo dyela ehenhla tanihi tinhuntlwa**
Mutlhokovetseri u tirhisa xifananiso ku kombisa hilaha mufumi loyi a tiphinaka hakona. U fananisa ku tiphina loku na ku tiphina ka tinhuntlwa leti dyaka matluka ya le henhla laha swiharhi swin'wana swi nga fikeleriki.√√
- 24 Rifu a ri hlawuli ndluwa na yena u ta famba**
Mutlhokovetseri u tirhisa xivulavulelo ku hlamusela leswaku rifu a ri hlawuli, ri teka un'wana na un'wana, leswi vulaka leswaku na yena mufumi loyi u ta hundza emisaveni.√√

MAAVELO YA TIMARAKA: TIMARAKA TIMBIRHI EKA MITILA LEYI BOXIWEKE **[10]**

KUMBE

XIVUTISO XA 6: XIKAMBELANTWISISO

N'wankumi – SJ Malungana na MT Babane

- 6.1 Xitlhokovetselo lexi xi vulavula hi munhu wo fuma swinene loyi a tekelaka van'wana ehansi. U chava rifu swinene, wa rivala leswaku swo boha leswaku a hundza emisaveni.√√ (2)
- 6.2 'Pho, swi nga kuma hi mani!' √√/Ntila wa 4.√√ (2)
- 6.3 Ntila lowu wu hlamusela leswaku mufumi loyi u fanele a tshama a ri karhi a swi tiva leswaku emisaveni ku humelela swilo swo hambanahambana, xin'wana na xin'wana xi nga humelela ehenhla ka rifuwo ra yena, swi nga endleka leswaku ri hela.√√ (2)
- 6.4 A hi swona.√ Ntila lowu wu hlamusela leswaku mufumi loyi a nga na mhaka na van'wana vanhu, u va tekela ehansi.√ (2)
- 6.5 A hi yinene hikuva swi nga endleka leswaku rifuwo ra yena ri hela kutani a kumeka a lava ku pfuniwa hi vanhu lava a va tekelaka ehansi.√√ (2)
(Timaraka i to seketela ntsena.) **[10]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NOVHELE**XIVUTISO XA 7: XITSALWANA****MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- Chavalala i muhlanganisi efemeni ya *Prestige Publications Interprises* (PPE) eGiyani naswona i munhu loyi a tinyiketeleke swinene entirhweni wa yena.√√√
- Hlongwane i museketeri wa mininjhere Brooks kwale femeni. U venga no vondzoka Chavalala hi mbilu ya yena hinkwayo hi ku ehleketa leswaku hikwalaho ka matirhelo ya yena lamanene Chavalala a nga n'wi tekela ntirho.√√√
- Hlongwane u tshama a ri karhi a hleva Chavalala eka Mukhari na le ka vanghana va yena vaMathebula, Nkanyani na van'wana, a vula leswaku loko yena a ha ri murhangeri efemeni ya PPE Chavalala a nge pfuki a tlakusiwile.√√√
- Loko Chavalala a n'wi lela a ku u ya hlangana na van'wamabindzu eNkowankowa wa n'wi holovela a vula leswaku yena a nga tivi nchumu hi mhaka leyi kuriku u n'wi sayinerile mpfumelelo.√√√
- Loko ku huma poso ya vuhlanganisinkulu, Hlongwane u ya eka Brooks a ya vula leswaku Chavalala a nga fanelangi ku nyikiwa poso leyi hikuva i ntsongo, loyi yi nga n'wi fanela i munghana wa yena Mathebula.√√√
- Loko va ri ehodela na vaBriggs, Hlongwane u vulavulela ehenhla hi Xinghezi a hembela Chavalala a ku u ta entirhweni a nwile, kambe loko a vona Valungu u tiendla onge a nga nwi.√√√
- Loko a twe leswaku Chavalala u fanele ku ya eEurope, u luma ehansi a hlohletela Brooks leswaku a nga pfumeleli munhu wa xiyimo xo fana na Chavalala ku ya yimela feme hikuva u na marhengwe naswona u komile, a ku loyi a nga yimelaka feme hindlela ya xindzhuti i Mathebula.√√√
- Loko bodo yi sindzisa leswaku Chavalala a ya eEurope, Hlongwane u luka rhengu ro sivela Chavalala ku famba hi ku n'wi lumbeta leswaku u yive cheke ya feme a ya hakela swikweleti swa yena swa fanichara eka OK, hambiswiritano Chavalala u vuye a famba.√√√
- Loko Chavalala a vuyile eEurope ntiyiso wa leswaku u lo lumbetiwa wu humela erivaleni kutani Hlongwane hikwalaho ko tsandzeka ku fikelela ku navela ka yena u hlangana nhloko a tlhela a ya pfaleriwa ekhotsweni hi vukhamba byo yiva cheke.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

[25]**KUMBE**

XIVUTISO XA 8: XIKAMBELANTWISISO**MULUNGUNTIMA – TH Khosa**

- 8.1 Hlongwane u vona onge Chavalala u ta n'wi tekela xitulu hileswi matirhelo ya yena ya nga ya xiyimo xa le henhla.√√ (2)
- 8.2 Sasavona.√ Richworth.√ (2)
- 8.3 A hi swona,√ ku hetelele ku ya Chavalala.√ (2)
- 8.4 I ntlimbo wa le ndzeni.√ Hlongwane o tivangela hi ku ehleketela leswaku Chavalala u ta n'wi tekela xitulu hikwalaho ka matirhelo ya yena lamanene.√ (2)
- 8.5 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka. Xikombiso: Ku tiyisela swa pfuna.√√ (2)
- 8.6 A swi fanelangi, hikuva hindlela leyi Hlongwane u tshikilela Chavalala ehenhla ka timfanelo ta yena, kasi vumbiwa ra tiko ri vula leswaku xihlawuhlalu xo ya hi swiphiso swa vutsoniwa bya le mirini a xi laveki exikarhi ka vanhu.√√/Miri wa Chavalala a wu na nkucetelo eka ntirho lowu a wu endlaka. (Timaraka i to seketela ntsena) (2)
- 8.7 Hi le Katlehong.√/Hi le kaya ka ntukulu wa yena Lunga Khuzwayo loyi a a ri gqweta.√ A a ya kombela Lunga leswaku a ta a ta n'wi yimela ekhoto eka nandzu wa yena wa vukhamba bya cheke.√ (2)
- 8.8 I Mkhonto√ na Mbowana.√ (2)
- 8.9 Nsatimuni a nga tikhomi loko munhu a n'wi holovisa, u holova na yena, kasi Nyeleti wa tikhoma, a nga holovi.√√/Nsatimuni a nga swi koti ku hlayisa timhaka loko a ti twile, kasi Nyeleti wa swi kota ku khoma timhaka a ti fambisa hi nawu kufikela laha ti faneleke ku ya kona.√√ (2)
- (Loko mukamberiwa a nyikile vumunhu bya ximunhuhatwa xin'we ntsena a nga kumi maraka na yin'we.) (2)
- 8.10 Byalwa.√√/B.√√ (2)
- 8.11 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twalaka. Xikombiso: I mhaka yo tsandzeka ku fikelela ku navela ka yena entirhweni.√√/I mhaka yo va mirhi leyi a yi kumaka eka n'anga Xingovenana yi nga n'wi pfuni.√√ (2)
- 8.12 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo ya yena leyi twalaka. Xikombiso: A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku nkarhi lowu taka loko a tshembisiwa nchumu wo karhi u fanele ku sungula a va na ntiyiso wa leswaku xitshembiso xolexo xa hanya a nga si teka goza leri nga ta n'wi siya evusiwaneni.√√ / A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a nga hlongorisi huku a khome munyu.√√ / A ndzi ta n'wi tsundzuxa leswaku a nga loti meno a nga si vona nyama.√√ (Timaraka i to seketela ntsena). (2)

- 8.13 Swa khorwisa. Va kona vanhu evuton'wini lava nga laviki ku bisana na munhu pongo hikwalaho ka vumunhu bya vona kumbe ku chava ku endla swo biha leswi nga va vangelaka ku pfaleriwa ekhotsweni.√
(Timaraka i to seketela ntsena).

(1)
[25]**KUMBE****XIVUTISO XA 9: XITSALWANA****MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- Mufundhisi Tlhomandloti u sindzisa leswaku vana va yena va va vo rhang a eka swilo hinkwaswo kumbe ku va swikombiso leswinene evanhwini.√√√
- Madambi na Nyiko va kombisa leswaku a swi olovi kambe va ta ringeta ku endla ku rhandza ka yena. Mufundhisi Tlhomandloti u vula leswaku yena i muleteri wa vanhu, kutani u ta leterisa ku yini vanhu swa muti wa yena swi nga nyawuli.√√√
- Ku va Madambi a tlharihile etidyondzweni ta yena, kambe a ri na futa a swi tsakisi tata wa yena, hikuva u langutela leswaku a swi kota hinkwaswo.√√√
- Ku va Nyiko a tshama a basile kambe swa tidyondzo swi nga fambi kahle a swi tsakisi tata wa yena, hikuva u langutela leswaku a swi kota haswimbirhi.√√√
- Ku hanya vutomi byo tsakisa tata wa yena, Nyiko u hetelela a dyondzela vufundhisi tanihileswi tata wa yena a nga mufundhisi.√√√
- U hetelela a nyikiwa kereke leswaku a yi fambisa, kambe swa n'wi tsandza, u endla vuoswi na N'waMdanisi loyi a nga xirho xa kereke ya yena.√√√
- Vakulukumba va kereke va n'wi hluvula nguvu ya vufundhisi.√√√
- U hetelela hi ku tisunga.√√√
- Madambi u navela ku tekana na Soluka, nhwanyana wa Muqhoza, kambe tata wa yena wa n'wi alela, u vula leswaku a nga lavi vatukulu va yena va va vatukulu va Maqhoza hitlhelo.√√√
- Leswi swi endla leswaku Madambi a endla xitshembiso xo xixima xileriso xa tata wa yena, kasi hitlhelo a nga ha rhandzanangi na munhu un'wana.√√√
- U tibyela ku vhela a tshama a nga ha teki evuton'wini bya yena loko swi vula leswaku a nga fanelangi ku tekana na Soluka, kutani a sungula ku nwa byalwa.√√√
- Endzhaku ka rifu ra tata wa yena, u boheka ku ya esirheni a ya n'wi vikela leswaku u lava ku tekana na Soluka.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

[25]

XIVUTISO XA 10: XIKAMBELANTWISISO**MIBYA YA NYEKANYEKA – BKM Mtombeni**

- 10.1 Maduna. √ (1)
- 10.2 Diepkloof. √ (1)
- 10.3 Ta leswaku va lava ku tekana. √ (1)
- 10.4 A ri yexe/swakwe. √ (1)
- 10.5 A hi swona. √ I Mufundhisi Tlhomandloti loyi a nga swi tsakeriki. √/Ku vuriwa leswaku N'waBasani u rhandza Soluka hikwalaho ka tintswalo na ntwelavusiwana wa yena. √ (2)
- 10.6 Ina, ya humelela. Va kona vanhu vo loko va rhandzile munhu a va jiki hambiloko ko humelela yini kumbe yini. √√
(Nhlamulo i yo seketela ntsena. Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka.) (2)
- 10.7 Leswi munhu a tiboheke ku swi endla. √√/Switshembiso leswi a tiboheke eka swona. √√ (2)
- 10.8 Leswaku ku tiyisela evuton'wini swa pfuna. √√/Leswaku vanhu van'wana va swi kota ku rhandza munhu hi mbilu na moya hambiloko xiyimo xi nga va xi tika ku fika kwihi. √√
(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na dyondzo yin'wana na yin'wana leyi twalaka.) (2)
- 10.9 Ekaya ka Mufundhisi Tlhondlamandloti. √ (1)
- 10.10 I ku nyikiwa switsundzuxo swo laya n'wana wa yena Celela, loyi a nga laviki ku nghena xikolo kumbe ku ya entirhweni. √√/loyi a vuyaka na swilo ekaya, kambe a nga vuli leswaku u swi kume kwihi. √√ (2)
- 10.11 U yivile mali. √ (1)
- 10.12 Vonelo ra Mufundhisi Tlhomandloti ra vutomi hileswaku munhu wa swi kota ku tlula vanhu hinkwavo eka hinkwaswo, √ kasi vonelo ra vutomi ra Madambi hileswaku munhu loko a kota ku tlula van'wana hi swin'wana, na yena ku na leswi van'wana va faneleke ku n'wi tlula hi swona. √
(Mukamberiwa a nga kumi maraka na yin'we loko a nyikile vonelo ra munhu un'we ntsena.) (2)
- 10.13 Havambirhi loko va ri karhi va rila va kombela leswaku vanhu lava va va rilelaka va nga fi/lovi/va siyi. √√ (2)

- 10.14 Tlhomandloti u alela Madambi ku tekana na Soluka hikwalaho ka ku va a ri Muqhoza, kasi hi yena a vulaka leswaku vatswari va fanele ku komba vana tindlela leto saseka ta tintswalo.√√

Kumbe

Mhaka yo venga tinxaka tin'wana ku fana na Maqhoza loko swi ta eka ku tekana yi kanetana na marito ya Tlhomandloti.√√ (2)

- 10.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ina, u endla kahle, hikuva ku pfumeriwa leswaku vafundhisi va swi kota ku pfuna vanhu lava tikeriwaka.√√

(Nhlamulo i yo seketela ntsena. Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka.) (2)

- 10.16 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta tekana na Mutsonga ku ya hi ku tsakela ka mutswari.√ / A ndzi ta endla leswi Madambi a endleke swona, ndzi nga ha teki nsati kufikela loko mutswari a cinca miehleketo kumbe a lovile.√ / A ndzi ta sindzisa ndzi tekana na yena hambiloko mutswari a nga swi tsakeli.√

(Nhlamulo yin'we ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka.) (1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 25

XIYENGE XA C: NTLANGU**XIVUTISO XA 11: XITSALWANA****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

- Mavhavaza u faya wachi hi ku ehleketa leswaku yi ta n'wi mangalela loko a ta va a faye tinghilazi ta tsevu.√√√
- Mavhavaza u tsuvulela mabilomu hi ku vona ya ri nhova eka yena.√√√
- Matanato u lota mikwana ya tafula kutani a biwa hi mulungu.√√√
- Mavhavaza wa biwa a ri ekamareni yo hlambela eka yona a huma a nga ambalangi.√√√
- Ku tekeriwa ka Matanato swiambalo a sala na manghilazi a nghena laha ku nga na vavasati kutani va baleka.√√√
- Matanato u dya nyama leyi a yi vakeriwe ximanga, kutani a pfaleriwa ekhotsweni.√√√
- N'waXirhami u byeriwa leswaku loko a ya emahlweni na ku nwa byalwa u ta hlangana nhloko.√√√
- Mavulavulelo ya Rhoda na mana wa yena Xitsonga ya vanga mafenya.√√√
- Xihangalasi u vuriwa Xipuputsa xo famba xi hoxe byongo exikhwameni.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)

X&R = 10

[25]

KUMBE**XIVUTISO XA 12: XIKAMBELANTWISISO****HLAMBA VUNWA NANDZUWE – AD Mahatlane**

12.1	Mavhavaza.√	(1)
12.2	U loveriwe hi nsati wa yena wo sungula.√ Nsati loyi wa vumbirhi va lo hambana. √	(2)
12.3	Ya komba a ri munhu wa xichavo na nhlonipho, wo ka a nga tsakeli ku hoxela munhu un'wana.√√	(2)
12.4	Leswaku a swi kahle ku nyenya vanhu va ka n'wina, hikuva siku rin'wana u ta lava ku pfuniwa na ku hanya na vona.√√	(2)
12.5	N'waXirhami u na mahanyelo lamanene, wa swi kota ku hlonipha nuna wa yena Matanato, kasi Rhoda a nga n'wi xiximi Matanato, u rhandza mali ya yena ntsena.√√	(2)
12.6	Hi swona.√ A nga chavi ku vulavula/ ku n'wi byela hi ta manwelo ya yena ya byalwa hi ndlela yo pfumala xichavo.√	(2)
12.7	Ramudzhuli.√ Ku kuma murhi wo tshikisa N'waXirhami byalwa.√√	(2)

- 12.8 U lumeteriwe hi timbyana.√ (1)
- 12.9 U lava ku hangalasa muti wa Mavhavaza.√√ (2)
- 12.10 U languteka a ri munhu loyi se a nga amukela mhaka ya nkoka wa timitsu ta yena ta Vutsonga, hikuva hi mikarhi leyo tala a a tshamela ro sandza.√√ (2)
- 12.11 Mukamberiwa u ta hlawula ximunhuhatwa lexi n'wi tsakisaka etsalweni, kutani a seketela. Xik: Mavhavaza. Hambiloko Matanato, munghana wa yena a sandza vavasati va Machangana, a nga cinci ku kombisa nkoka wa vona na ku komba leswaku yena u lava vona.√√ (2)
- 12.12 A nga amukelangi leswaku hi yena a nga onha/bihisa Topisa miri.√√ (2)
- 12.13 Muhloti wa tinyarhi ti vuya hi yena.√√/Mulavi wa mpfula yi nela yena.√√ (2)
- 12.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta titsola kutani ndzi hambana na yena hikuva swa yila.√ (1)
- (Nhlamulo i yo seketela ntsena. Amukela na ku seketela kun'wana na kun'wana loku twalaka.) [25]

KUMBE

XIVUTISO XA 13: XITSALWANA

VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu

- N'waVusika na N'waVukwele va tekeriwile nuna hi Boneka va tlhela va hlongoriwa evukatini hi Xikweni.√√√
- Hambiswiritano, va yile emahlweni va tihanyela vutomi evusiwaneni bya vona.√√√
- Va tiyiserile vusiwana ku kala Khetani a xava yindlu eNamakgale, a va teka va ya tshama eka yona.√√√
- Va sungurile ku hanya vutomi lebyinene, ngopfungopfu leswi Khegu se a a tirha ntirho wa vuongori.√√√
- Khegu na yena u tiyiserile a tshama ekaya ka Xikweni hambileswi Boneka a a tshamela ku n'wi xanisa.√√√
- U tiyiserile vutomi byo hlupheka ku kondza Khetani a n'wi tlherisela exikolweni.√√√
- U hetelela hi ku kuma ntirho wa vuongori a kota ku hlayisa mana wa yena na mhanintsongo wa yena.√√√
- Khetani na yena u tiyisela ku xanisiwa hi Boneka.√√√
- Kufika laha a nga vona swi fanerile ku famba a lava ntirho.√√√
- U kuma ntirho wa vusocha ePhalaborwa.√√√
- U xava yindlu eNamakgale kutani a teka Khetani, N'waVusika na N'waVukwele, va ya tshama eka yona.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

[25]

KUMBE

XIVUTISO XA 14: XIKAMBELANTWISISO**VUKOSI I MBERHA – P Ndlovu**

- 14.1 Eka Rigigisi.√ / Emutini lowu ku tshamaka wanuna loyi a tikiseke Boneka.√ (1)
- 14.2 I ku yisa nandzu.√ / I ku heleketa Boneka eka wanuna loyi a n'wi tikiseke.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 14.3 U lava leswaku Khegu a kota ku vona leswaku hakunene u tiyisile loko a vula leswaku wa n'wi heleketa eka loyi a n'wi tikiseke.√√/U jahela ku ya vona muti wa laha Khegu a tikisiweke kona leswaku wu njhani.√√ (2)
- 14.4 Boneka a a langutele ku kuma muti wa kona wu nga nyawuli, kambe u kume leswaku hi le mafurheni.√√ (2)
- 14.5 A nga tsakangi.√/U nyangatsekile.√ (1)
- 14.6 Leswaku ku tiyisela swa pfuna.√√/Leswaku vusiwana byi na xilandzo hakunene.√√ (2)
- 14.7 A hi swona.√ U hembela Khegu.√/Ku hava eka tsalwa leri laha Xikweni a vulaka mhaka leyi.√ (2)
- 14.8 Xikweni i munhu wo ka a nga enerisiwi hi nsati un'we.√ I munhu wo tshamela ku holovela vasati va yena.√ Munhu wa ku singilela muti wa yena.√
(Tinhlamulo timbirhi ntsena. Amukela na tin'wana tinhlamulo leti twalaka.) (2)
- 14.9 I ku chelela Xikweni murhi wo phuntisa eswakudyeni.√ (1)
- 14.10 Boneka u yivile mali ya Xikweni a xava yindlu eBush, kutani u chava leswaku Xikweni a nga kala a swi lemuka loko o ka a nga n'wi phuntisi.√ (1)
- 14.11 Wa swi tiva leswaku u cherile murhi wo phuntisa eswakudyeni, kutani a nga lavi ku phunta./A nga lavi leswaku murhi lowu a wu cheleke eswakudyeni wu tirha eka yena.√√ (2)
- 14.12 Se u tsakile.√√/A nga ha hlundzukangi/khunguvanyekangi.√√ (2)
- 14.13 Masiku laman'wana a a nga xaveleli nchumu eka Xikweni, kasi siku leri u lava leswaku Xikweni a dya swakudya a nga n'wi ehleketeli leswaku u n'wi chelele murhi.√√ (2)
- 14.14 Hileswi masiku laman'wana Boneka a a nga hanyisani kahle na Xikweni kasi siku leri u na malwandla.√√ (2)
- 14.15 Ya humelela. Va kona vavasati lava chelelaka vanuna va vona mirhi yo va phuntisa.√√/A swi humeleli. Ku hava nsati loyi a lavaka nuna wa xiphunta.
(Timaraka i to seketela ntsena.) (2)

[25]

XIVUTISO XA 15: XITSALWANA**XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: SWONA SWI RI SWA YINI?**

- Marito ya N'watwendi ya vuye ya va ntiyiso, hikuva loko vana va Midlayi va karhi va kula va sungule ku endla leswi a swi nga amukeleki.√√√
- Nyeleti u sungula ku va na xikulela na ku nghenelela timhaka ta lavakulu loko va kanerisana.√√√
- Nyeleti u nghenelela loko mana wa yena a karhi a hehla vaakelani va yena leswaku va xave movha ku lava ku phikizana na vona.√√√
- Tata wa yena u lava leswaku a suka loko va karhi va burisana, mana wa yena a nga pfumeli, u vula leswaku u karhata n'wana.√√√
- Nyeleti u vula leswaku thicara Mabasa wa karhata loko a tile ekaya ku ta burisana na vatswari hi matirhelo yo ka ya nga amukeleki exikolweni.√√√
- Nyeleti u sungula ku rhandzana na vanhu vo hambanahambana, u vuya vusiku ekaya, loko tata wa yena a vulavula, mana wa yena wa n'wi yimelela.√√√
- Nyeleti u khomiwa hi mavabyi hikwalaho ka mana wa yena loyi a n'wi pfumelelaka ku famba na vavanuna vo hambanahambana.√√√
- Loko va ri eLulekani, Midlayi u yimelela Madambi, a vula leswaku a nga nwi byalwa.√√√
- Kwalaho Madambi u kaneta mana wa yena hi ku vuya a lo hliki, a karhi a holovisana na vafana van'wana.√√√
- Madambi u kumeka a pyopyiwile loko thicara Mabasa a n'wi heleketa, kutani Midlayi u rhuketela Mabasa a ku hi yena a nga n'wi dakwisa.√√√
- Madambi u pfinya na ku dlaya Florence Nkuna, kutani a khomiwa.√√√
- Wa boxa leswaku hinkwaswo leswi swi vangawe hi mana wa yena loyi a a holovela vanhu lava a va va komba tindlela letinene evuton'wini.√√√

MAAVELO YA TIMARAKA:

V = 15 (Mikutlunya yin'wana na yin'wana ya ntlhanu.)
X&R = 10

[25]**XIVUTISO XA 16: XIKAMBELANTWISISO****XIVONI XA VUTOMI – IS Shabangu****NTLANGU: KASI RONA HI RIHI?**

- 16.1 Eka Zinjhiva eD2.√ (1)
- 16.2 Snooker/Xinuka/Xinukara.√ (1)
- 16.3 I ku xava maphepha ya swivutiso/ ti-question paper.√ Eka lava a va tirha eka swa swikambelo/Examination section. √ (2)
- 16.4 I vanhu va vulolo vo tsakela ku kuma swilo hi tindlela to biha. Va nwa byalwa, va tshika ku hlaya tibuku, va tshembe ku xava maphepha ya swikambelo.√√ (2)

- 16.5 Leswaku ku hava lexinene xi nga taka munhu a nga xi tirhelangi. Swilo hinkwaswo emisaveni swi lava ku kululeriwa nyuku.√√ (2)
- 16.6 Ku va a xave papila ra swivutiso leri a kumaka leswaku a hi rona loko a fika exikambelweni.√√ (2)
- 16.7 Swi lava leswaku munhu a hlaya tibuku ku nga ri ku tshembela eka swilo swo ka swi nga pfuni nchumu/xijumbana/ku yivela.√√ (2)
- 16.8 Bayizani/Pieter.√ (1)
- 16.9 A a ya nwa byalwa.√ (1)
- 16.10 Valerie i wansati wo hlonipha na rirhandzu ra xiviri eka nuna wa yena, loko nuna wa yena a n'wi hembela u n'wi twela vusiwana. Kasi Ella i munhu wo pfumala mahanyelo na ku rhandza ku phuntisa van'wana, u phuntisa Bayizani.√√ (2)
- 16.11 Mukamberiwa u ta hlawula ximunhuhatwa lexi a xi tsakelaka, kutani a seketela. Xikombiso: Khangela,√ hikuva i n'wana loyi a nga na mahanyelo lamanene naswona wa tinyiketela etidyondzweni ta yena.√ (2)
- 16.12 I ntlimbo wa le ndzeni.√ Xi ringete ku tlhelela eka nsati wa xitekwa kambe a nga xi amukeli. Na Ella wa xi hlongola loko xi ya eka yena.√ (2)
- 16.13 Bayizani u xanisa Valerie a nga vi na mhaka na yena, kambe loko a ri eku hluphekeni u tlhelela eka Valerie a ya rila, kutani Valerie a nga n'wi amukeli. U twa ku vava loko Valerie a nga n'wi amukeli.√√ (2)
- 16.14 Leswaku i vanhu vo tlanga hi vavanuna va vanhu, va va dyela timali.√√ (2)
- 16.15 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Va endle kahle hikuva Pieter u lo tivangela ku hlupheka hi yexe.√ (2)

Kumbe

A va endlangi kahle. Munhu loko a dyohile wa tshinyiwa kutani a rivaleriwa.√

(Nhlamulo i yo seketela ntsena. Amukela na nhlamulo yin'wana na yin'wana leyi twalaka.)

(1)
[25]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 25
NTSENGO WA TIMARAKA: 80